

Měřínský, Zdeněk; Zumpfe, Eva

Jihomoravská a dolnorakouská města, jejich místo v kulturním vývoji a odraz v hmotné kultuře

Archaeologia historica. 1997, vol. 22, iss. [1], pp. 145-158

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140243>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Jihomoravská a dolnorakouská města, jejich místo v kulturním vývoji a odraz v hmotné kultuře

ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ – EVA ZUMPFE

Proces urbanizace a vzniku středověkých měst je již delší dobu v popředí zájmu archeologů a historiků i dalších spolupracujících disciplin. I když v řadě otázek došlo ke sblížení názorů, zejména na proces vzniku měst, v řadě dalších záležitostí se názory historiků a hlavně právních historiků od archeologů, a ty zase od badatelů zabývajících se urbanismem a architektonickým vývojem měst, diametrálně odlišují (souhrnně srov. např. Kavka 1963; naposledy Hoffmann 1990; 1992; pro střední a západní Evropu např. řada *Städteforschung* 1976an.; tam např. *Die mittelalterliche Städtebildung* 1977; *Die Städte Mitteleuropas* 1963; *Stadt und Stadtherr* 1972; *Die Stadt des Mittelalters* 1976–1984; Ennen 1987; Stoob 1970; 1977; Planitz 1996; pro Rakousko např. Gutkas 1972; 1977; Lechner et al. 1970; Huter et al. 1978; *Österreichisches Städtebuch* 1968; 1970; 1973; 1976; 1980; 1982; 1988; k archeologii a kultuře každodenního života např. nejnověji Boockmann 1986; Fehring 1996; Farka 1992; k životnímu prostředí a dalším aspektům života ve městech např. výživě a zdravotnímu stavu populace srov. řadu příspěvků ve sborníkové práci *Mensch und Umwelt im Mittelalter* 1996). Tyto otázky patří do tématu našeho příspěvku pouze částečně. Přesto se některých z nich budeme muset dotknout.

Na jedné straně je to striktní definice právních historiků, že institucionální město vrcholného středověku vzniká teprve v okamžiku udělení městských práv (srov. např. Kejř 1969; 1976; 1979; k zakládání měst, správě a právu srov. přehled Planitz 1996, 161–204, 295–342), na druhé straně postižení geneze a růstu aglomerací u nejdůležitějších hradů raného středověku a přerůstání v tzv. prvotní města (Hoffmann 1990, 255; 1992, 26–30; srov. Velímský 1989, 67–69; Měřínský 1992, 15; 1989, 27–28; 1993b, 56–57; Kouřil–Měřínský–Plaček 1994, 121–124; Procházka 1993a), byť s dosud nerozvinutými všemi funkcemi, završené pak ve většině těchto případů během 1. poloviny 13. století přechodem k plně institucionálnímu městu udělením městských práv (Měřínský 1989, 27–30; 1993a, 113; 1993b, 55–59; Měřínský–Zumpfe 1995, 182–183). Právě při výzkumu těchto ústředí a objasnění jejich vývoje k městu vrcholného středověku má archeologie nezastupitelné místo (srov. např. Muk 1992, 61; Velímský 1989; Richter 1975; Procházka 1985, 133–140; 1991; 1993; Doležel 1995). Případy velkých jihomoravských aglomerací Znojma a Brna, a podobně i Olomouce, také ukazují, že vývoj k městu vrcholného středověku neprobíhá přímočaře, ale ta vznikají rozšířením či přenesením mimo původní ústředí 11.–12. věku a lokační činností vytvářející ve 13. století nová městská jádra plně institucionálních středověkých měst (srov. např. Tomas 1987; Měřínský 1989, 27–28; 1991, 288; 1995a, 14–15).

Bádání z oblasti vývoje architektury, urbanistiky a dějin umění i sídelního zeměpisu pak na proces vzniku městského půdorysu pohlíží z hlediska jeho analýzy (srov. Hoffmann 1990, 256) a hledá zde určité zákonitosti či stopy po starších vývojových předchůdcích zašifrované v osnově ulic a náměstí městského jádra, které určitým způsobem determinovaly a ovlivňovaly celý proces vzniku a narůstání městského půdorysu, a nebo v případě jednorázových založení „na zeleném“ sleduje určité shody v půdorysných osnovách dané časovými horizonty lokace a lokátory (např. Láznička 1948; Hruža 1960; 1965; 1976; Líbal 1970; Paměť měst 1975; Dostál et al. 1974; Kuča 1992; 1995; 1995a; 1996; problematiku a její úskalí shrnuje Muk 1992, 59–62), či vlivy ze sousedních oblastí (srov. např. Radová–Hauserová 1991).

Rozhodně však nelze tuto problematiku studovat a vyhodnocovat izolovaně bez komplexního pohledu a za využití všech dostupných pramenů písemných, archeologických i uměnovědných, neboť jinak se můžeme dostat do zajetí určitých jednostranných představ snažících se vysvětlovat vznik městského půdorysu, a nebo jej i datovat bez ohledu na archeologické či dokonce písemné prameny, a například aplikací postupů ikonologie vysvětlovat a interpretovat také průběh lokace města a vytvoření jeho půdorysného schématu i osnovy uliční sítě (srov. např. některé práce ke Znojmu a Brnu; Konečný 1985; 1995–1996; 1996, 331–336; zejména v posledně jmenovaných pracích autor setrvává na starých dnes překonaných názorech, a nehistorický přístup k celé problematice včetně selekce pramenů či přezírání některých z nich ve snaze prokázat bez patřičných důkazů pouze verbálními negováními předem a priori stanovené závěry, překračuje již etiku vědecké práce a dostává se do polohy, která má se skutečně kritickým seriózním bádáním málo co společného).

Výstižně úskalí těchto dnes již v bádání o urbanismu středověkých měst a jejich vývoji překonaných metod navazujících na starší německou uměnovědnou literaturu (např. Mencl 1938; 1971, kde naposledy shrnuje) charakterizoval J. Muk (1992, 59). Město a konec konců všechny architektury jsou nazírány téměř výhradně jako výtvarné dílo a projev výtvarné vůle, „pojmu z jiného světa“ a spatřuje se zde vůdčí motivace vývoje. Bezprostředně se tu zrcadlí rieglovský pojem uměleckého chtění (Kunstwollen). J. Muk dále konstatuje: „V střízlivém pohledu právě při studiu měst, více než kde jinde, víme dnes, nakolik byla tato základna vratká, co vše nazírané jako projev výtvarné vůle bylo výsledkem náhod, improvizací, utilitarismu a důsledků desetiletí probíhajícího vývoje a složitosti každodenního života. Domnívám se, že současnou nejúnosnější platformou bádání je zastřešující pojem materiální kultury.“ Tyto nové metodické přístupy prezentující širokou škálu městských půdorysů i jejich architektonický obsah současně s hlubokou analýzou jejich geneze, zejména s průhledem do starších vývojových fází, které dodnes v obrazu města zanechávají své stopy, a to na základě veškeré dostupné faktografie, kterou máme k dispozici, se dočkaly svého využití zejména v zakladatelském díle D. Líbala (např. 1958; 1970) a jeho následovníků (J. Muk, F. Kašička a další). Samozřejmě řada takto získaných a formulovaných závěrů o vzniku a vývoji jednotlivých městských lokalit je na úrovni hypotéz a námětů k dalšímu bádání, někdy obecně akceptovaných a jindy nikoliv. Ty může, pokud je to v možnosti dílčích výzkumů, potvrdit nebo i vyvrátit především právě archeologické bádání. To se také v řadě případů stalo a určité hypotézy byly přes prvotní nedůvěru dodatečně potvrzeny.

Každé středověké město se skládalo ze stavebních jednotek různého stáří. Kromě toho zde závažnou roli hrálo rozložení v krajině a determinace půdorysu přírodními podmínkami, vlastní prostor ulic a náměstí, opevnění a bran i předměstí. Zde jde však pouze o rámeček města vyjádřený ve hmotě a prostorových vztazích, jenž je zaplněn životem obyvatel i přechodně příchozích v celé složité struktuře vztahů politických, právních, kulturních, hospodářských i sociálních. Právě teprve zde můžeme hovořit o komplexním pohledu na město, jeho život i životní prostředí se dvěma základními složkami – městskou zástavbou – a tím co jí naplňuje a zároveň i modifikuje a dále vytváří či přetváří (k definici srov. Hoffmann 1990, 256–264, zvl. s. 263–264; 1992, zvl. s. 31–51).

Městská zástavba je v nazírání běhu času a lidského života statická, i když jen relativně, neboť i ona podléhá většinou pomalým změnám. Druhý faktor je naopak proměnný, určovaný celou dynamikou života městského společenství (srov. Paměť měst 1975, 6–7). Je nutno zdůraznit, že jak ve středověku, tak zejména i v následujícím novověkém období neprobíhal vývoj plynule, nýbrž většinou skokem. Určitá období hlavně ve středověku a raném novověku se vyznačovala státností a navyklými životními stereotypy. Pouze v užších časových úsecích akcerovala dynamika celého vývoje. Rozdíly lze také postihnout v regionální sféře, ať již se jedná o hustotu městské sítě (srov. Hoffmann 1990, 264–273), parcelační strukturu, půdorysnou skladbu a orientaci městského domu vzhledem ke komunikaci (např. závislost na řemeslné výrobě a obchodu u síňového domu, hloubka zástavby

a spojování domů), nebo i stavební materiály a technologie vnesené ve 13. století mnohdy z vnějšku, snad jako projev různé geografické provenience, tedy odlišnostmi danými ani ne tak výrazně mezi městy velkými zeměpanskými a malými poddanskými, jako spíše onou hranicí mezi severem s domy hrázděnými a jihem s kamennou zástavbou globálně prostupující Německem, Čechami a patrně i Moravou (Muk 1992, 60–61; k domu např. Muk 1987; 1991; Radová-Štiková 1986; 1991; 1991a; Radová-Hauserová 1992; Hauserová 1995; Velímský 1995; Volfová 1991).

Bohužel právě problematika středověkého městského domu na Moravě a ve Slezsku prozatím kompletně zpracována není (srov. Měřínský 1986a, 28–29) a k dispozici máme pouze dílčí studie a údaje (např. Vičar 1971; Samek 1993; Michna 1982a; Nekuda 1993; Procházka 1985, 134–135, 138–140; 1988; 1989, 135; 1992, 163–168; 1993, 36–41; Procházka-Snášil 1984; Procházka-Sulitková 1984; Procházka-Himmelová 1995; Měřínský 1989, 29–30; k zemnicím ve městech Michna 1987; 1988; Michna-Nekuda 1987). Také v případě aplikace „retrogresivních“ metod, kde je poukazováno na řadu nebezpečí a úskalí spojených s přenášením situace z plánů a vedut 17.–19. století do středověku, se ukazuje, že v případě „klasických“ měst s tradičně kamennou zástavbou k zásadním proměnám půdorysu zřejmě nedocházelo. Ty se uskutečňovaly především ve vesnickém prostředí nebo ve městech s domy vesnického charakteru (Muk 1992, 61).

Zamýšleli jsme se nad těmito obecnými aspekty pohledu na městský organismus poněkud podrobněji, než by úvodu přináleželo, ale právě z výše naznačených různých zorných úhlů pohledu bádání vyplývají ty hlavní okruhy problematiky, které jsou v popředí našeho zájmu:

1. Vývoj městských organismů, půdorysná schemata a vlivy, jež zde působily ve vertikále časové a horizontu geografickém, působení lokátorů atd.
2. Sakrální a světská architektura ve městech, stavební hutě a vztahy k sousedním oblastem.
3. Městské právo a jeho rodiny, městské soudnictví, městská kancelář a správa, heraldika a sfragistika.
4. Církevní organizace, městské řády, světský klerus a jejich vliv na komunikaci myšlenek a kulturní výměnu.
5. Školství, kultura a vzdělanost ve městech, zdravotnictví a myšlenková výměna v této oblasti.
6. Etnická skladba měst a židovská diaspora, její vliv na šíření kultury i technických inovací a odraz v hmotné kultuře.
7. Hospodářství měst, dálkový obchod a jeho vliv na kulturní výměnu, šíření informací a technických inovací a odraz v hmotné kultuře.
8. Vojenství a válečné události v komunikaci nových technických podnětů;
9. Hmotná kultura a její vztahy k okolním oblastem.

Rozsah tohoto příspěvku nám bohužel nedovoluje podrobně rozebírat všechny výše vyjmenované aspekty. Proto soustředíme naši pozornost především na první okruh. Východiska urbanizace celého podunajského prostoru a severněji položeného území jižní Moravy nebyla shodná a urbanizační proces probíhal v některých případech odlišným způsobem, i když konečná fáze celého procesu – dotvoření starších aglomerací tzv. prvotních měst v institucionální město vrcholného středověku vyjádřené obdržáním městských práv – proběhla v podstatě současně se silným vlivem z Podunají a alpských zemí v mnoha oblastech (právo, architektura, některé druhy hmotných památek). Z tohoto faktu lze usuzovat, že východiska a předpoklady pro vznik měst daná úrovní hospodářství a sociální struktury, jež podmiňovaly rozběhnutí celého procesu spolu s politickou vůlí a podporou zeměpána, byly zhruba na stejné úrovni.

Odlišnosti nacházíme pouze v zemi pod Enží, původním jádru Východní bavorské marky konstituované ve 2. polovině 10. století pod vládou Babenbergů, jejíž severní hrani-

ce nepřekračovala původně příliš Dunaj. Zde v řadě případů navazuje proces vzniku měst na tradice center římských provincií Pannonia Superior a Noricum, kde život postupně odumírá v době stěhování národů a východně od Vídeňského lesa je po určité rekonstrukci osídlení v karolínském období opět celý tento prostor vystaven bezprostřednímu tlaku ze strany do karpatské kotliny nově příchozích Maďarů (Klaar 1963, 93, 98–112, Gutkas 1977, 134–137; Vajda 1980, 66–73; Zöllner–Schüssel 1985, 29–46; Lechner 1985, 17–58; Wolfram 1987; 1995; Csendes 1991, 95–103; Brunner 1994, zvl. s. 397–401). Také urbanizace prostoru na sever od Dunaje a jižně od hranice Moravy konstituované po řezenském míru v roce 1041 na Dyji, proběhla s menší intenzitou. Podíl na tom mělo i postupné osídlování celého prostoru bavorskými a franskými osadníky, kteří zejména ve Waldviertelu pronikali mezi původní slovanské obyvatelstvo. Řada městských útvarů zde vzniká až později, jsou pouze lokálního významu a celý prostor východně ležící Vinné čtvrti (Weinviertel) a Moravského pole (Marchfeld) vykazuje dodnes velmi slabou urbanizaci (Měřínský–Zumpfe 1995; tam další lit.).

Na jižní a střední Moravě vznikají prvé větší sídlištní aglomerace (nepočítáme-li velkomoravské období) v době 11.–12. věku u hlavních hradů přemyslovské správy v podobě rozsáhlých předhradí a dalších podhradních sídlišť. Zejména jsou to centra údělných knížectví Olomouc, Znojmo a Brno (srov. Měřínský 1981, 148–154; 1992, 15; 1995, 474–507; Kouřil–Měřínský–Plaček 1994, 121–124; Plaček–Procházka 1986, 159–162). V případě Brna není dosud topografie této aglomerace plně objasněna, i když všechna dosavadní zjištění archeologická i analýza písemných pramenů jednoznačně ukazují do prostoru Starého Brna (Měřínský 1981, 150, 152–153; 1988; 1991; 1993; 1995, 477–485; 1995a; Cejnková–Měřínský–Sulitková 1984; Procházka 1985, 133–138; 1991; 1993, 31–35; Cejnková–Loskotová 1993; shrnutí pramenů Švábenský 1993). Z dalších hradeckých center lze předpokládat předhradí ještě v Břeclavi, kde však aglomerace nepřerůstá v město vrcholného středověku (Měřínský 1981, 157–158; 1995, 494–496).

Podle našich dosavadních vědomostí lze pouze v případě Olomouce předpokládat, že celá zdejší aglomerace během 11. a 12. století dospěla do stadia tzv. prvotního města (residence údělných knížat a ústředí nejdůležitějšího moravského údělu, sídlo moravského biskupství od roku 1063, centrum trhu na trase mezinárodní dálkové komunikace, předhradí s rozsáhlým osídlením, podhradní osady atd.; srov. Michna 1982; Hlobil–Michna–Tognier 1984, 9–44; Michna–Pojsl 1988, 17–117; Měřínský 1986, 47–49; 1995, 57–62, 67, 476). Ani u těchto nejvýznamnějších center však vývoj k institucionálnímu městu neprobíhá jednoznačně a přímočaře. Někde se zastavuje úplně a zůstává na úrovni pouhé trhové vsi a centra místního trhu (k nim srov. např. Kejř 1987) objevujících se později v pramenech pod termínem oppidum či městečko (Břeclav; srov. Hosák 1968, 45–62; Měřínský 1981, 157–158; 1995, 494–496), jinde navazuje na hrad 11.–12. století, u něhož však dosud neznáme jeho přesnou topografii (Hodonín; srov. Švábenský 1979, 37–48; Měřínský 1981, 159; 1993b, 55–56; 1995, 498–499). V řadě dalších případů ustupuje význam trhových vsí po lokaci měst v jejich blízkosti. Klasickým příkladem zde může být archeologicky zkoumaná trhová ves velehradských cisterciáků Veligrad ležící v místech dnešního Starého Města u Uherského Hradiště. Její význam poklesl na úroveň pouhého zemědělského sídliště po založení Uherského Hradiště Přemyslem Otakarem II., kde byla lokace ukončena kolem roku 1257 (Měřínský 1989, 29, 30). Také v případě Jihlavy, o níž se zmíníme později, shledáváme návaznost na starší trhovou ves, etapovou stanici s kostelem na trase dálkové komunikace při jejím brodu přes řeku Jihlavu (Měřínský 1989, 28; 1989a, 132).

U velkých center údělných knížectví nevychází ve všech třech případech další vývoj a přerůstání aglomerace v institucionální město vrcholného středověku přímo z původního jádra aglomerace a nepokračuje přímo v jeho prostoru. Analýza vzniku Znojma, kde je samotný akt právního vzniku města kladen již několik let před rok 1226 (k tomuto datu nám jej blíže osvětlují dvě listiny Přemysla Otakara I. a v jedné z nich se hovoří o vůli králově vystavět město /civitas/ před Znojmem), provedená na základě písemných prame-

nů J. Tomasem (1987, 225–229) naznačuje určité paralely i pro vznik či lépe řečeno konstituování se plně institucionálních měst vrcholného středověku z dalších raně feudálních předměstských aglomerací či tzv. prvotních měst (Olomouc, Brno). Vrcholně středověké město Znojmo sice vzniklo v okruhu raně středověké aglomerace, ale s určitým přesunem těžiště (centra) osídlení. Panovník jako iniciátor vzniku právního města nenašel dostatečný prostor, jen jemu náležející, pro vybudování nového města (srov. Měřínský 1989, 27–28; 1993b, 56–57; Kejř 1969, 88–89; Kuthan 1982, 338; 1994, 494–496; Dostál et al. 1974, 395–398; Žemlička 1986, 90–91; 1990, 162–163; Paměť měst 1975, 380–390). Svým způsobem obdobně se vyvíjela situace i v Olomouci, která nemá zachovánu tzv. zakládací listinu, ale lze předpokládat, že nové město ležící západně od původního hradu s předhradím bylo vysazeno nejspíše před rokem 1246 (srov. Měřínský 1989, 28; Kejř 1969, 103; Žemlička 1986, 91–92; Kuthan 1982, 260–261; 1994, 250–251; Hlobil–Michna–Togner 1984, 40).

Složitější situaci pak sledujeme v Brně dotvořeném v institucionální město vrcholného středověku oběma velkými privilegii z ledna 1243 (CDB IV, 79–87 č. 17; k nim srov. Flodr 1993; 1995), neboť jak již bylo výše naznačeno, původní hrad údělných knížat zde není dosud bezpečně lokalizován, i když všechny dosavadní indicie ukazují do prostoru Starého Brna. Také v případě vzniku tohoto dnes největšího a dříve hlavního moravského města (ve středověku spolu s Olomoucí) dochází s největší pravděpodobností k posunu osídlení do prostoru nynějšího historického jádra (zhruba 1 km východněji), kde na základě dosavadních archeologických nálezů neshledáváme doklady starší doby konce 12. století. Naopak během 1. třetiny 13. století zde dochází k velmi dynamickému vývoji a růstu osídlení, které vyvrcholilo dotvořením Brna v institucionální město před polovinou 13. věku (srov. Měřínský 1989, 28; Kejř 1969, 101–103; Kuthan 1982, 201–203; 1994, 67–79; další lit. srov. výše v části o počátcích Brna).

Na jižní Moravě drží z nejstarších měst v právním smyslu prvenství Znojmo, následují Jemnice (obě z dvacátých let) a pravděpodobně i Hodonín (možná o něco pozdější). Tyto první městské útvary či dotvoření raně středověkých aglomerací v plně institucionální města vrcholného středověku vznikají poměrně časně již za vlády Přemysla Otakara I. (1197–1230). Urbanizační proces probíhá na Moravě obecně rychleji než v samotných Čechách, přičemž nelze vyloučit, že na tuto poměrně ranou fázi urbanizace měly vliv kontakty s vyspělejším Podunajím a na severu země i se Slezskem. Poukazuje na to například i studium městských práv, jejich rodin a původ nejstaršího městského obyvatelstva (srov. Měřínský 1989, 27–28; 1993, 113; 1993b, 55–57; Kejř 1969, 89–96; Žemlička 1990, 160–168; tam další lit.).

Tento proces pokračuje i za vlády Václava I. (1230–1253), kdy se po Znojmu v plně institucionální města dotvářejí další dvě raně středověké aglomerace Olomouc s Brnem a založena je i Jihlava (Měřínský 1989, 28–29; 1993b, 57–58). Toto čtyřměstí pak představuje po celý středověk největší královská města převyšující svým ekonomickým potenciálem i počtem obyvatel všechna ostatní zeměpanská i poddanská města markrabství (srov. Válka 1991, 65–67, 98–100).

Pokud jde o Jihlavu, sledujeme v případě jejího založení poněkud odlišnou situaci než v předchozích případech. V letech 1234–1240 došlo u Staré Jihlavy k objevu stříbrných rud, a proto ji v roce 1240 získal Václav I. zpět (CDB III, 353–356 č. 260) do zeměpanského vlastnictví (předtím ji daroval nově zakládanému tišnovskému klášteru). Intenzivní těžba stříbra v okolí vedla po roce 1240 ke vzniku nového horního města na výhodně umístěné široké ostrožně severně od původní Staré Jihlavy. Město bylo obdařeno horním a městským právem, jehož zárodky vznikají již k roku 1249. Jihlava tak vlastně také nevzniká v pravém slova smyslu „na zeleném“, ale nové sídliště je pokračováním staré tržní osady a etapové stanice u kostela sv. Jana Křtitele při brodu dálkové Haberské cesty přes řeku Jihlavu. Po nálezích stříbrných rud bylo sídliště pouze přemístěno na místo výhodnější z vojenského, bezpečnostního a prostorového hlediska. Právě hornictví sehrálo při vzni-

ku města rozhodující roli a bývá poukazováno na určitou živelnost počáteční fáze. Ta se však například v půdorysné osnově nové lokace neprojevuje (srov. Měřínský 1977, 122–126; 1989, 28; 1993b, 57–58; Kejř 1969, 107–114; Dostál et al. 1974, 190–191; Kuthan 1982, 228–232; 1994, 154–166; Paměť měst 1975, 96–107).

Proces urbanizace vrcholí na Moravě v době vlády Přemysla Otakara II. (1253–1278) po polovině 13. století. Na jižní a střední Moravě jsou s jeho jménem spojeny lokace Uherského Hradiště a Uherského Brodu, ve druhém případě s abnormálně rozsáhlým, do minulého století nezastavěným areálem. Jeho založení mělo zároveň, podobně jako lokace Uherského Hradiště na od 10. století neosídleném ostrově sv. Jiří v řece Moravě, doložená listinami z let 1257–1258, strategický význam pro zabezpečení moravsko-uherské hranice (srov. Verbík 1981, 90–100; Procházka–Sulítková 1984, 7–12; Měřínský 1989, 28–29; 1993b, 58–59; Kuthan 1982, 317–318; 1994, 426–429; Žemlička 1986, 210). Podobnou funkci měl například Marchegg v Rakousku (srov. Kuthan 1982, 256–257; 1991, 175–197). Z dalších Přemyslových lokací jmenujme alespoň Jevíčko, Litovel a za Václava II. (1283–1305) patrně založené či na město povýšené Ivančice (srov. např. Měřínský 1989, 29; 1993b, 59; Doležel 1995, 203–204; Dostál et al. 1974, 183, 187, 237; Kuthan 1982, 253; 1993, 176; 1994, 225; Žemlička 1986, 210; Stoob 1977, 109–110). Na zakládání měst se však významně podílel i biskup Bruno ze Schauenburka (1245–1281; například to byla Kroměříž; Stoob 1977, 104, 106) a další církevní (Třebíč) i světské feudálové. Sem náleží třeba lichtenštejnský Mikulov (srov. Měřínský 1989, 29; 1993b, 59; Měřínský–Zumpfe 1995, 181; Hrabová 1964, 49–50, 52–53; Uhlíř et al. 1977, 27–28; Dostál et al. 1974, 216–218, 249–251, 375–366; Kuthan 1982, 248; 1994, 215–216; Richter et al. 1971, 58–68; Paměť měst 1975, 140–151, 196–205).

Postavení řady dalších lokalit jako zeměpanských měst či pouze městeček i přesná doba jejich vzniku není dosud spolehlivě objasněna (Velká Bíteš, Pohořelice, Podivín, Telč, Bzenec). Většinou se patrně jednalo o útvary v přechodném stadiu mezi městečkem a městem, jež se ve města dotvářely až později koncem 13. a ve 14. století (Pohořelice, Podivín), a to často již ve šlechtickém držení (Velká Bíteš, Telč; srov. Hoffmann 1990, 272–273; 1992, 296–301; Měřínský–Zumpfe 1995, 181–182; Doležel 1995, 212; Kuthan 1982, 276; Skutil 1982, 74–78; Richter 1976, 3–33; Bláha–Konečný 1985; Hosák–Nevřiva–Švestka 1959; Dostál et al. 1974, 358–361, 389; Paměť měst 1975, 336–347).

Obraťme nyní pozornost na jih, k území při Dunaji a jižně od jeho toku. Nejdůležitější a největší středověké město zde bezesporu představovala Vídeň postupně vyrůstající ve strategické poloze při dunajském brodu v místech původního římského castra Vindobony se sídlem X. legie. Plná sídlištní kontinuita (doložit lze kontinuitu názvu, opevnění, komunikační síť) od pozdně římského období ke středověké aglomeraci předcházející vznik plně institucionálního města obdařeného babenbergskými privilegii v roce 1221, zde doložena není, ač sporadické osídlení plochy tábora v 6.–7. století je předpokládáno a dokládají je i některé langobardské a avarské nálezy. Osídlení se od konce 8. století soustřeďuje v severovýchodním rohu bývalého castra kolem patrně na konci 8. století postaveného kostela sv. Ruprechta, Berghofu (1. hrad) a tzv. Kienmarktu, kde se nacházelo i místo trhu. V 8.–9. století pak osídlení zaujímá zhruba 1/3 plochy castra v jeho jihovýchodní části s centrem kolem Hoher Markt, aby se během 11. věku, především jako vojenský opěrný bod, rozšířilo směrem na severozápad a zaujalo 2/3 areálu bývalého římského tábora. Druhé jádro sídliště vzniká na jihu kolem kostela sv. Petra. Zajímavý je údaj o maďarské osadě Jeu(l)s, jež se měla asi od doby neklidné 1. poloviny 10. věku s možným dalším časovým přesahem nacházet v prostoru dnešního Karlskirche. Pro sídliště byly využity stojící zbytky římského opevnění. V období 11. věku je předpokládán i vznik osady kupců v jihovýchodním předpolí, která se dále rozrůstá a roku 1137 je celá aglomerace pravděpodobně poprvé připomínána jako „civitas“. V její jihozápadní části u jižního rohu bývalého castra vzniká kostel sv. Štěpána (1137–1160; 1147 svěcen a od sv. Petra jsou k němu přenesena i farní práva). Roku 1155 je (v té době ještě před hradbami) založen benediktinský

klášter U Skotů. Další růst aglomerace následuje po přenesení babenberské residence z Klosterneuburgu do Vídně kolem roku 1155 Jindřichem II. Jasomirgottem, kdy je v prostoru náměstí Am Hof vybudována falc (2. hrad). Na konci 12. století je celý sídelní komplex obehnán novým opevněním, které v podstatě vymezilo areál středověké Vídně, jež dostává roku 1221 městská privilegia (Ebner 1991; Lohrmann–Opll 1981; Klaar 1963, 108–109; Lechner et al. 1970, 644–649; Gutkas 1977, 136–138, 141–143, 146–147; Ladenbauer–Orel 1977; Csendes 1991, 101–102; Brandstätter–Treffer et al. 1986, 60–105; Brunner 1994, 399–401; Zöllner 1976, 296–298; Kandler–Vetters 1989, 173–186; tam další lit.).

Poněkud odlišnou situaci shledáváme v případě dalšího římského tábora – Carnunta (dislokace řady legií; nejdůležitější XIV, XV, XIII; dnes mezi obcemi Petronell a Bad Deutsch-Altenburg). Tento nejdůležitější tábor celého noricko-panonského úseku římského podunajského limitu se nacházel ve strategické poloze u soutoku Moravy s Dunajem v prostoru tzv. Bratislavské či Devínské brány (Kandler–Vetters 1989, 202–230). Od raného středověku, pravděpodobně v první fázi, přebírá jen jeho vojenskou funkci východněji položený Hainburg, jehož počátky jako pohraniční pevnosti sahají již do 1. poloviny 11. století, do doby budování Východní bavorské marky pod vládou babenberských markrabat, a v místě římského tábora vzniká trhově ves Petronell. Postupně však všechny funkce, ať již pohraniční pevnosti nebo místa trhu, přebírá město Hainburg an der Donau vyvíjející se a vyrůstající pod hradem od úbočí hradního vrchu až k pravému dunajskému břehu (srov. Österreichisches Städtebuch 1976, 27–39; Gutkas 1977, 136–137, 143, 146; Lechner et al. 1970, 303–305; Lechner 1985, 17, 73, 75, 80, 92, 99, 136, 144, 183 ad.; Brunner 1994, 182, 187, 194, 397–398, 400; Klaar 1963, 109–110; 1976, 365; Kuthan 1982, 212–213; 1991, 95–101; Měřínský 1995, 77–78, 87–93; Seebach 1977, 94–107).

Jako důležitý strategický bod proti Uhrám zakládají poslední Babenbergové na konci 12. století (1194) i Wiener Neustadt (Vajda 1980, 73; Gerhartl 1976, 321–325; 1978, 1–36; Gutkas 1977, 143; Lechner et al. 1970, 614–615; Österreichisches Städtebuch 1982, 257–294; Reidinger 1994). Babenberské periodě (do r. 1246) náleží i vznik řady dalších měst v jižní pravobřežní dunajské části bývalých římských provincií Panonie a Noricum. Z těch důležitějších zde jmenujme alespoň St. Pölten, Tulln a původní babenberskou residenci Klosterneuburg, kterou po roce 1055 nahradila Vídeň (Brunner 1994, 251–259, 401; Zöllner 1976, 296; Lechner et al. 1970, 355–356, 519–521, 586–589; Lechner 1985, 17; Klaar 1963, 103–106; 1976, 365–366; Gutkas 1975; 1977, 138, 140–142; Ubl 1985; Österreichisches Städtebuch 1976, 113–130; 1982, 33–59, 177–197).

Vznik dalších měst na troskách římských kastelů i antických měst můžeme v panonské a norické oblasti doložit i v řadě dalších případů (Sopron-Scar(a)bantia, něm. Ödenburg; Szombathely-Savaria, něm. Steinamanger; Traismauern-Augustianae; Mautern-Favianae; Zeiselmauern-Cannabiaca nebo Astura?; Tulln-Com(m)agena(e)(is); Klosterneuburg; St. Pölten-Aelium Cetium; atd.; srov. např. Kandler–Vetters 1989, 134–140, 142–146, 153–159, 160–165, 167–173; Klaar 1963, 99, 102–103; Gutkas 1977, 134–137, 140–141, 146; Lechner et al. 1970, 416–417, 581–582, 632–633; Lechner 1985, 17; Österreichisches Städtebuch 1976, 241–251; 1982, 33–59, 161–175; Mollay 1943–1944, zvl. s. 225–226, 226–304; Fügedi 1969, 101–118; 1993, 40–47). Naproti Mautern-Favianae při strategickém ústí Dunaje z Wachau vzniká již od konce 10. století (poprvé příp. 995) Krems, základ pozdějšího trojměstí Krems-Stein-Mautern, těžícího především z dunajského obchodu, zvláště se solí (Klaar 1963, 99–102; Knittler 1971, 46; Kühnel 1973; Lechner et al. 1970, 363–366, 564–565; Lechner 1985, 17; Gutkas 1977, 135–137, 141, 146; Österreichisches Städtebuch 1976, 145–169; Artner-Krenn 1995; Kuthan 1982, 244–248; 1991, 125–160).

Situace v dolnorakouském prostoru severně od Dunaje vykazuje v procesu urbanizace, jak již bylo výše řečeno, některé odlišnosti od jižní Moravy. Dochází zde ke genezi pouze několika vévodských měst (Korneuburg, Krems a.d. Donau-Stein) na levém dunajském břehu. U Dyje vzniká jako pohraniční pevnost proti Moravě pouze Laa a.d. Thaya

a na hranicích Waldviertelu s Weinviertelem Eggenburg a teprve před polovinou 13. století přechází do zeměpanského vlastnictví Drosendorf a později Waidhofen a. d. Thaya, které se stávají vedle dalších hradů i měst důležitými pohraničními body (Klaar 1976, 364–365; Gutkas 1977, 142–144, 146, 148, 152; Lechner et al. 1970, 230–231, 239–241, 359–361, 363–369, 373–375, 564–566, 596–598; Österreichisches Städtebuch 1976, 131–143, 145–169, 171–183; 1988, 159–171, 195–213; 1982, 199–216; Měřínský–Zumpfe 1995, 181–182; tam další lit.). Slabě urbanizovaný Weinviertel s Marchfeldem, což bylo dáno i řídkým osídlením pohraničního území s Moravou a Uhrami, doplňuje Přemysl Otakar II. roku 1268 velkorysým založením pohraniční pevnosti Marchegg. Po jeho smrti však rozvoj tohoto města trvale nepokračoval (Kuthan 1982, 256–257; 1991, 175–197; Gutkas 1977, 147–148; Lechner et al. 1970, 403–404; Österreichisches Städtebuch 1976, 229–239). Mnoho měst ve Waldviertelu se vyvíjí u šlechtických hradů či jsou šlechtickými rody a ministeriály zakládány. Významnou roli v tomto procesu sehráli právě Kuenringové. Mimo Waldviertel zakládají například ve Weinviertelu Zistersdorf, ve Wachau na Dunaji Dürnstein, ve Waldviertelu Weitru, Gmünd, Zwettl atd. (Lechner et al. 1970, 234–235, 268–269, 612–614, 635–636, 640–642; Gutkas 1977, 150–152; Reichert 1981; Österreichisches Städtebuch 1982, 239–255, 359–371, 373–396; 1988, 173–183, 253–270; Měřínský–Zumpfe 1995, 182; tam další lit.).

K řadě půdorysných schemat měst ve Waldviertelu s trojúhelníkovým tržištěm a vazbou na hrad s přístupovou cestou k němu (Drosendorf, Eggendorf, Waidhofen a. d. Thaya, Horn, Gmünd atd.) nacházíme paralely i na jihozápadní Moravě (Slavonice, Telč), podobně jako k městům vznikajícím jako latrány pod hrady (Weitru, Dürnstein) lze postihnout řadu analogií v jižních Čechách i na jižní Moravě (Mikulov). Tyto shody se projevují i v ortogonálních půdorysech s pravouhlým čtvercovým tržištěm u mladších lokací zakládaných v Dolním Rakousku a Štýrsku Přemyslem Otakarem II. (Marchegg, rozšíření Krems a. d. Donau a Steinu; z dalších měst Zistersdorf, Retz, Korneuburg, rozšíření Laa a. d. Thaya atd.). Typickým útvarem v řadě dolnorakouských měst je mladší zástavba části náměstí, tzv. Grätzl (např. Weitru, Eggenburg, Laa a. d. Thaya atd.). Také tyto útvary se objevují v některých jihomoravských městech (např. Jihlava, Brno, Slavonice; srov. Měřínský–Zumpfe 1995, 182–183; tam další lit.).

U menších měst na území Dolního Rakouska lze také postihnout podobnost s naším vývojem ve zjištění, že se v nich s výjimkou Retzu, Dürnsteinu a Valtic (Feldsberg) neusazují mendikantské řády, a i v dalších případech pouze ojedinele augustiniáni (Marchegg, Korneuburg). Mendikantské konventy jsou pouze v zeměpanských městech (Krems a. d. Donau, Stein). Menší města byla vybavena jen špitály. Řadu shod nacházíme i v městských právech vycházejících na obou sledovaných územích z práv jihoněmeckých a také dalších jevech, zejména některých prvcích architektury, ale i v kultuře každodenního života a hmotných památkách vůbec (Měřínský–Zumpfe 1995, 182–183; tam další lit.). Je to dáno především přílivem kolonistů z rakouského Podunají a alpských zemí na jižní Moravu (srov. Měřínský 1993a, 104–105), kde se podíleli na procesu urbanizace a tvořili i značnou část městského obyvatelstva předhusitského období (srov. Hoffmann 1992, 232; dále Schwarz 1961, 81–84, 86, 90–111, obr. 11, 13–20 na s. 75, 83, 87, 89, 92, 96, 99, 102, 106; 1966, 16–240; např. v Jihlavě 85–90 %; srov. Schwarz 1961, 81–84, obr. 13 na s. 83; 1966, 199–203, obr. 27 na s. 200; Hoffmann 1984, 75; Jaroš 1993, 35).

Prameny a literatura

- ARTNER, G.–KRENN, M., 1995: Stadtarchäologie im Raum Krems-Stein. In: Perspektiven zum Werdengang von Krems und Stein. Festgabe zum 1000-Jahr-Jubiläum der Stadt Krems-Stein. (Hrsg. Alexandra Krenn-Leeb). Archäologie Österreichs. Sonderausgabe 1995, 40–56. Wien.
- BLÁHA, J.–KONEČNÝ, L., 1985: K nejstarší historii města Telče. In: Uměleckohistorický sborník, 129–160. Brno.
- BOOCKMANN, H., 1986: Die Stadt im späten Mittelalter. München.

- BRANDSTÄTTER, Ch.–TREFFER, G. (Hrsg.) et al., 1986: StadtChronik Wien. 2000 Jahre in Daten, Dokumenten und Bildern. Wien–München (2. Auflage).
- BRUNNER, K., 1994: Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Österreichische Geschichte 907–1156. Hg. von Herwig Wolfram. Wien.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III (ed. G. Friedrich et Z. Kristen), Praha 1942–1962; IV (ed. J. Šebánek et S. Dušková), Praha 1962–1965.
- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I., 1993: Archeologické výzkumy na Starém Brně, BMD XI, 23–28.
- CEJNKOVÁ, D.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–SULITKOVÁ, L., 1984: K problematice počátků města Brna, ČsČH XXXII, 250–270.
- CSENDES, P., 1991: Der niederösterreichische Raum im 10. Jahrhundert. In: Baiern, Ungarn und Slawen im Donaauraum. Forschungen zur Geschichte der Städte und Märkte Österreichs, Band 4, 95–104. Linz/Donau.
- DOLEŽEL, J., 1995: Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy (Blansko, Ivančice, Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov), AH 20, 201–217.
- DOSTÁL, O. et al. (HRŮZA, J.–LÍBAL, D.–VODĚRA, S.–ZALČÍK, T.), 1974: Československá historická města. Praha.
- EBNER, H., 1991: Die Frühgeschichte Wiens. In: Frühgeschichte der europäischen Stadt. Voraussetzungen und Grundlagen/Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie Berlin. Herausgegeben von Hansjürgen Brachmann und Joachim Herrmann. Schriften zu Ur- und Frühgeschichte 44, 60–67. Berlin.
- ENNEN, E., 1987: Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen (4. verbesserte Auflage).
- FARKA, Ch., 1992: Stadtkernarchäologie in Österreich, Archäologie Österreichs 3/2, 12–18.
- FEHRING, G., 1996: Stadtarchäologie in Deutschland, Sonderheft der Zeitschrift Archäologie in Deutschland. Stuttgart.
- FLODR, M., 1993: Iura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno. Brno.
- 1995: Privilegium města Brna z roku 1243 a jeho velké dědictví, BMD XIII, 23–37.
- FÜGEDI, E., 1969: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn, Alba Regia X, 101–118.
- 1993: Die Städte im mittelalterlichen Ungarn Versuch einer Forschungsbilanz. In: Städte im Donaauraum, 38–54. Bratislava.
- GERHARTL, G., 1976: Wiener Neustadt – Die bedeutendste Stadtgründung der Babenbergerzeit. In: 1000 Jahre Babenberger in Österreich, 321–328. Wien.
- 1978: Wiener Neustadt. Geschichte, Kunst, Kultur, Wirtschaft. Wien.
- GUTKAS, K., 1972: Das Städtewesen der österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert. In: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen, hrsg. von Wilhelm Rausch, 229–245. Linz/Donau.
- 1975: St. Pölten, Werden und Wesen einer österreichischen Stadt. St. Pölten (3. Auflage).
- 1977: Das österreichische Städtewesen im Mittelalter. In: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hrsg. Heinz Stoob. Städteforschung. Reihe A: Bd. 4, 134–163. Köln–Wien.
- HAUSEROVÁ, M., 1995: Středověký městský dům na široké parcele se středním vjezdem (Příspěvek k poznání dispozičního typu), AH 20, 35–52.
- HLOBIL, I.–MICHNA, P.–TOGNER, M., 1984: Olomouc. Praha.
- HOFFMANN, F., 1984: Morava před husitskou revolucí, ČMMZ, Vědy společenské LXIX, 49–78.
- 1990: K systémové analýze středověkých měst, ČČH LXXXVIII, 252–275.
- 1992: České město ve středověku. Praha.
- HOSÁK, L., 1968: Od nejstaršího pramenného údobí do husitských válek. In: Břeclav, dějiny města, 45–62. Břeclav.
- HOSÁK, L.–NEVŘIVA, O.–ŠVESTKA, J., 1959: Dějiny města Podivína. Brno.
- HRABOVÁ, L., 1964: Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století. Praha.
- HRŮZA, J., 1960: Česká města. Praha.
- 1965: Teorie města. Praha.
- 1976: Československá města. Praha.
- HUTER, F. et al. 1978: Handbuch der historischen Stätten Österreich, zweiter Band. Alpenländer und Südtirol. Stuttgart (2. Auflage).
- JAROŠ, Z., 1993: Historický kalendář gotické Jihlavy. Jihlava.
- KANDLER, M.–VETTERS, H., 1989: Der römische Limes in Österreich. Ein Führer. Wien.
- KAVKA, F., 1963: Die Städte Böhmens und Mährens zur Zeit des Přemysliden-Staates. In: Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert, 137–153. Linz.
- KEJŘ, J., 1969: Zwei Studien über die Anfänge des Städteverfassung in den böhmischen Ländern, Historica XVI, 81–142.
- 1976: Nad počátky našich měst, ČsČH XXIV, 377–401.
- 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. století, ČsČH XXVII, 226–252.
- 1987: Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě, Právněhistorické studie 28, 9–44.

- KLAAR, A., 1963: Die Siedlungsformen der österreichischen Donaustädte. In: Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert, 93–115. Linz.
- 1976: Siedlungen der Babenbergerzeit. In: 1000 Jahre Babenberger in Österreich, 363–368. Wien.
- KNITTLER, H., 1971: Abriß einer Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Doppelstadt Krems-Stein. In: 1000 Jahre Kunst in Krems, 43–73. Krems an der Donau.
- KONEČNÝ, L., 1985: Geneze města Znojma a typy předlokační aglomerace, AH 10, 153–161.
- 1995–1996: Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků, Forum brunense, 7–20.
- 1996: Nejstarší krypty a funkce svatopetrského kostela v Brně, Umění XLIV, 315–344.
- KOUŘIL, P.–MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1994: Opevněná sídla na Moravě a ve Slezsku (vznik, vývoj, význam, funkce, současný stav a perspektivy dalšího výzkumu), AH 19, 121–151.
- KUČA, K., 1992: Urbanistická kompozice středověkých měst a městeček v jižních Čechách, AH 17, 115–130.
- 1995: Chlumecko a Novobydžovsko. Historie a architektonické památky. Kniha 1, 2. Hradec Králové
- 1995a: Poznámky ke kompozici ortogonálních městských lokací v Čechách, AH 20, 107–124.
- 1996: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. svazek (A–G). Praha.
- KÜHNEL, H., 1973: Krems und Stein. München–Zürich.
- KUTHAN, J., 1982: Architektura v přemyslovském státě 13. století. In: Umění doby posledních Přemyslovců, 181–351. Roztoky u Prahy–Praha.
- 1991: Zakladatelské dílo krále Přemysla Otakara II. v Rakousku a ve Štýrsku. Praha.
- 1993: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš. Vimperk.
- 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města–hrady–kláštery–kostely. Vimperk.
- LADENBAUER-OREL, H., 1977: Archaeological Research in the City Centre of Vienna. In: European Towns. Their Archaeology and Early History edited by M. W. Barley, 343–352. London–New York–San Francisco.
- LÁZNIČKA, Z., 1948: Moravská města (Anthropogeografická studie). Brno.
- LECHNER, K., 1985: Die Babenberger. Markgrafen und Herzöge von Österreich 976–1246. Wien–Köln–Graz (3. Auflage).
- LECHNER, K. et al. 1970: Handbuch der historischen Stätten Österreich, erster Band. Donauländer und Burgenland. Stuttgart (Nachdruck 1985).
- LÍBAL, D., 1958: Rozwój miast czeskich od XI wieku do rewolucji husyckiej, Kwartalnik Architektury i Urbanistyki III, 241–268.
- 1970: Starobylá města v Československu. Stavba jako obraz dějin. Praha.
- LOHRMANN, K.–OPLL, F., 1981: Regesten zur Frühgeschichte von Wien, Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte. Sonderreihe der „Wiener Geschichtsblätter“, Band 10. Wien–München.
- LOSKOTOVÁ, I.–PROCHÁZKA, R., 1995: Brněnské zemnice (Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. stol.), BMD XIII, 112–149.
- MENCL, V., 1938: Středověká města na Slovensku. Praha.
- 1971: Vývoj studia středověkého měšťanského domu, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7, 2–28.
- MENSCH UND UMWELT IM MITTELALTER, 1996: Mensch und Umwelt im Mittelalter. Herausgegeben von Bernd Herrmann. Wiesbaden (2. Auflage).
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1977: Několik poznámek k počátkům města Jihlavy. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, 122–128. Praha.
- 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147–197.
- 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18–80.
- 1986a: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až I. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25–38.
- 1988: K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986, 251–274. Bratislava.
- 1989: Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů, AH 14, 19–42.
- 1989a: Vývoj osídlení Jihlavska do 13. století (Nástin), VSV, Oddíl věd společenských VII, 129–141.
- 1991: 900 let prvé zprávy o Brně, VVM XLIII, 281–291.
- 1992: Podíl archeologického bádání na poznání středověkých dějin Moravy a Slezska, AH 17, 13–19.
- 1993: Celkový vývoj osídlení brněnské oblasti do vzniku institucionálního města (problémy a perspektivy dalšího výzkumu), BMD XI, 15–22.
- 1993a: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě, AH 18, 99–118.
- 1993b: Problematik der Entstehung der südmährischen Städte und deren Beziehungen zum donauländischen Gebiet. In: Städte im Donauraum, 55–62. Bratislava.
- 1995: Morava v 11.–12. století, rkp. habil. práce ulož. FF MU v Brně. Brno.
- 1995a: Úvodem – Brno mezi léty 1091–1243, BMD XIII, 9–22.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–ZUMPFE, E., 1995: Mittelalterliche Städte in Südmähren und die Beziehungen zu mittelalterlichen Städten im niederösterreichischen Raum nördlich der Donau, AH 20, 181–185.

- MICHNA, P., 1982: K utváření raně středověké Moravy (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století, ČsČH XXX, 716–744.
- 1982a: Ke stavebním dějinám středověkých domů v Olomouci (Archeologický průzkum dvou měštišť v Barvířské ulici), Sborník památkové péče v Severomoravském kraji 5, 179–241.
  - 1987: Zemnice svědectvím velké kolonizace. In: XVI. MS 1986. Vývoj obydlí, sídlišť a sídlištní struktury na jižní Moravě, 187–190. Praha.
  - 1988: K poznání zahloubených obydlí doby velké kolonizace. In: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám PhDr. Vladimíra Nekudy, CSc., 222–284. Brno.
- MICHNA, P.–NEKUDA, V., 1987: Die Anfänge des städtischen Hauses in Mähren. In: Siedlungsfor- schung. Archäologie-Geschichte-Geographie 5, 97–107.
- MICHNA, P.–POJSL, M. 1988: Románský palác na Olomouckém hradě. Archeologie a památková obno- va. Brno.
- DIE MITTELALTERLICHE STÄDTEBILDUNG 1977: Die mittelalterliche Städtebildung im südostli- chen Europa. Hrsg. von H. Stoob. Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für verglichen- de Städtegeschichte in Münster. Reihe A: Darstellungen. Bd. 4. Köln–Wien.
- MOLLAY, K., 1943–1944: Scabantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde, Archivum Europae Centro-Orientalis IX–X, 189–324.
- MUK, J., 1987: Výsledky výzkumu městského domu se zřetelom k vesnickému obydlí, AH 12, 215–218.
- 1991: Středověký městský dům ve výsledcích stavebněhistorického výzkumu, HT 10, 87–96.
  - 1992: K současnému stavu výzkumu urbanismu a stavební podoby středověkých měst, AH 17, 59–62.
- NEKUDA, V., 1993: Dörflicher und städtischer Hausbau des Hochmittelalters in Mähren. In: Archäologie des Mittelalters und Bauforschung im Hanseraum. Eine Festschrift für Günter P. Fehring. Herausge- geben von Manfred Gläser, 425–428. Rostock.
- ÖSTERREICHISCHES STÄDTEBUCH, 1968, 1970, 1973, 1976, 1980, 1982, 1988: Österreichisches Städtebuch. Herausgegeben von Alfred Hoffmann und Othmar Pickl (1988). 1. Band. Die Städte Oberösterreichs redigiert von Herbert Knittler (1968); 2. Band. Die Städte des Burgenlandes redi- giert von Herbert Knittler (1970); 3. Band. Die Städte Vorarlbergs redigiert von Franz Baltazarek und Johanne Pradel unter Mitarbeit von Roman Sandgruber (1973); 4. Band. Die Städte Niederöster- reichs, 1. Teil A–G (mit Pulkau und St. Valentin) redigiert von Friederike Goldmann unter Mitarbeit von Ernő Deák und Werner Berthold (1988); 2. Teil H–P redigiert von Friederike Goldmann, Evelin Oberhammer und Johanne Pradel (1976); 3. Teil R–Z redigiert von Friederike Goldmann unter Mit- arbeit von Ernő Deák und Johanne Pradel (1982); 5. Band. Die Städte Tirols, 1. Teil. Bundesland Tirol von Franz-Heinz Hye mit Beiträgen von Franz Huter, Rudolf Palme, Meinrad Pizzini (1980). Wien.
- PAMĚŤ MĚST, 1975: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích (ed. V. Novotný). Praha.
- PLAČEK, M.–PROCHÁZKA, R., 1986: K problematice opevněných sídel přelomu raného a vrcholného feudalismu na Moravě (Teze), AH 11, 159–170.
- PLANITZ, H., 1996: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. Wiesbaden (5. Auflage).
- PROCHÁZKA, R., 1985: Archeologie k počátkům jihomoravských měst, AH 10, 133–142.
- 1988: Archeologické prameny ke středověkému Brnu (Z nových výzkumů 1983–1987), AH 13, 83–95.
  - 1989: Minoritský klášter v zástavbě středověkého Brna, AH 14, 131–140.
  - 1991: K charakteristice sídelního vývoje Brna do počátku vrcholného středověku. In: Miasto zachodnio- słowiańskie w XI–XII wieku. Społeczeństwo-kultura, 119–144. Wrocław–Warszawa–Kraków.
  - 1992: Mittelalterliche Stadtkernforschung in Brno (Brünn), Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Öster- reich 8, 159–181.
  - 1993: Archeologie k počátkům středověkého města Brna, BMD XI, 29–53.
  - 1993a: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.–12. stol. na Moravě. In: Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, 109–141. Wrocław.
- PROCHÁZKA, R.–HIMMELOVÁ, Z., 1995: Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého špalí- ku v Brně, AH 20, 233–245.
- PROCHÁZKA, R.–SNÁŠIL, R., 1984: Hlavní rysy lokační zástavby Uherského Hradiště ve 2. polovině 13. století. In: Urbes medii aevi, 43–52. Praha.
- PROCHÁZKA, R.–SULITKOVÁ, L., 1984: Uherské Hradiště ve 13.–15. století. Sociálně ekonomická struktura a topografie. Uherské Hradiště.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., 1986: Stavební proměny a typy středověkého domu, Acta polytechnica – Práce ČVUT v Praze 8 (I, 1), 67–74.
- 1991: Ke stavební technologii středověkého domu, HT 10, 97–102.
  - 1991a: Stavební proměny a typy středověkého domu. In: Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, 17–22. Praha.
- RADOVÁ, M.–HAUSEROVÁ, M., 1991: Lokační urbanismus, AH 16, 121–130.
- 1992: Síňový dům, AH 17, 99–113.
- REICHERT, F., 1981. Die Kuenringerstädte. In: Die Kuenringer. Das Werden des Landes Niederöster-

- reich. Niederösterreichische Landesausstellung, Stift Zwettl, 16. Mai–26. Oktober 1981. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 110, 110–116. Wien.
- REIDINGER, E., 1994: Planung oder Zufall. Wr. Neustadt 1194. Wiener Neustadt.
- RICHTER, M., 1975: České středověké město ve světle archeologických výzkumů, AR XXVII, 245–258.
- RICHTER, V., 1976: Telč. Státní zámek, město a památky v okolí. Praha (2. vyd.).
- RICHTER, V. et al. (KRSEK, I.–STEHLÍK, M.–ZEMEK, M.), 1971: Mikulov. Brno.
- SAMEK, B., 1993: Věžové domy v Brně, BMD XI, 104–108.
- SEEBACH, G., 1977: Burg und Stadt Hainburg – baugeschichtliche Untersuchungen, Unsere Heimat 48, 94–107.
- SCHWARZ, E., 1961: Die Volkstumsverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Hussitenkriegen, Bohemia 2, 27–111.
- 1966: Volkstumsgegeschichte der Sudetenländer. II. Teil: Mähren. Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte. Herausgegeben vom Vorstand des Collegium Carolinum. Forschungsstelle für die böhmischen Länder, 4. Band. München.
- SKUTIL, J., 1982: Dějiny Bzence od počátků do konce středověku, JM 18, sv. 21, 67–85.
- STADT UND STADTHERR 1972: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen, herausgegeben von Wilhelm Rausch. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas II. Linz/Donau.
- DIE STADT DES MITTELALTERS, 1976, 1978, 1984: Die Stadt des Mittelalters, drei Bände. Herausgegeben von Carl Haase. Wege der Forschung, Band CCXLIII–CCXLV. Erster Band. Begriff, Entstehung und Ausbreitung (1978, 3. Auflage); Zweiter Band. Recht und Verfassung (1976, 2. Auflage); Dritter Band. Wirtschaft und Gesellschaft (1984, 3. Auflage). Darmstadt.
- STÄDTE IM DONAURAUM, 1991: Städte im Donaauraum. (Sammelband zur 700 Jahresfeier des Stadtgrundprivilegs von Preßburg 1291–1991). Sammelband der Beiträge aus dem Symposium in Smolnice 30. 9.–3. 10. 1991. Bratislava-Preßburg 1291–1991. Herausgegeben von Richard Marsina. Bratislava.
- DIE STÄDTE MITTELEUROPAS, 1963: Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert. Schriftleitung Dr. Wilhelm Rausch. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas I. Linz.
- STÄDTEFORSCHUNG 1976–1996: Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, herausgegeben von Heinz Stoob und Peter Johaneck (von R. A, Bd. 35). Reihe A: Darstellungen, Band 1–41. Köln–Wien und Köln–Weimar–Wien (von R. A, Bd. 32, 1993); Reihe B: Handbücher, Band 1, Teil 1–2. Bibliographie zur deutschen historischen Städteforschung, bearbeitet von Brigitte Ehbrecht und Brigitte Schröder, herausgegeben von Heinz Stoob. Köln–Wien 1986; Reihe C: Quellen, Band 1–6, herausgegeben von Heinz Stoob. Köln–Wien und Köln–Weimar–Wien 1985–1993 (von R. C, Bd. 4, 1992).
- STOOB, H., 1970: Forschungen zum Städtewesen in Europa, Band I. Räume, Formen und Schichten der mitteleuropäischen Städte. Eine Aufsatzfolge. Köln–Wien. – 1977: Bruno von Olmütz, das mährische Städtetz und die europäische Politik von 1245 bis 1281. In: Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Hrsg. von H. Stoob. Städteforschung. Reihe A: Bd. 4, 90–133. Köln–Wien.
- ŠVÁBENSKÝ, M., 1979: Město do válek českouherských. In: Hodonín. Minulost a socialistická přítomnost města, 31–62. Brno.
- 1993: Osudy města Brna do roku 1243, BMD XI, 221–266.
- 1000 JAHRE BABENBERGER, 1976: 1000 Jahre Babenberger in Österreich. Niederösterreichische Jubiläumsausstellung, Stift Lilienfeld 15. Mai–31. Oktober 1976. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 66. Wien.
- TOMAS, J., 1987: Poznámky ke vzniku Znojma a Brna. In: XVI. MS 1986. Vývoj obydlí, sídliště a sídlištní struktury na jižní Moravě, 225–230. Praha.
- UBL, H., 1985: Klosterneuburg – vom römischen Lager zur babenbergischen Residenz und Klosterstiftung. In: Der heilige Leopold. Landesfürst und Staatssymbol. Niederösterreichische Landesausstellung, Stift Klosterneuburg 30. März–3. November 1985. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 155, 130–138. Wien.
- UHLÍŘ, J., et al. (FIŠER, R.–NOVÁČKOVÁ, E.–SEJBAL, J.–ŠRÁMEK, R.–UHLÍŘ, J.) 1977: Třebíč. Dějiny města I. Brno.
- VAJDA, S., 1980: Felix Austria. Eine Geschichte Österreichs. Wien–Heidelberg.
- VÁLKA, J., 1991: Dějiny Moravy. Díl I. Středověká Morava, Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 5. Brno.
- VELÍMSKÝ, T., 1989: K problematice počátku českých měst – prostorový vývoj a nejstarší zástavba, AH 14, 67–93.
- 1995: Archeologie a problematika studia středověkého městského domu a parcely, AH 20, 71–80.
- VERBÍK, A., 1981: Středověké město. In: Uherské Hradiště, dějiny města, 81–124. Brno.
- VIČAR, O., 1971: Jak vypadaly měšťánské domy v Brně, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7, 57–83.
- VOLFOVÁ, E., 1991: Příspěvek k typologii domu na rozhraní městského a vesnického prostředí, HT 10, 103–106.

- WOLFRAM, H., 1987: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378–907. Wien.
- 1995: Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–907. Hg. von Herwig Wolfram. Wien.
- ZÖLLNER, E., 1976: Wien zur Zeit der Babenberger. In: 1000 Jahre Babenberger in Österreich, 296–298. Wien.
- ZÖLLNER, E.–SCHÜSSEL, T., 1985: Das Werden Österreichs. Ein Arbeitsbuch für österreichische Geschichte. Wien.
- ŽEMLIČKA, J., 1986: Století posledních Přemyslovců (Český stát a společnost ve 13. století). Praha.
- 1990: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha.

Zusammenfassung

Südmährische und niederösterreichische Städte, ihre Position in der Kulturentwicklung und ihre Reflexion in der Sachkultur

Vergleicht man den Prozess der Urbanisierung des südmährischen Raumes mit dem niederösterreichischen, so kann man feststellen, daß in Niederösterreich die Grundlagen dafür – eine entsprechende soziale und wirtschaftliche Entwicklung und Siedlungsstruktur – schon früher als in Mähren gegeben waren. Dessen Höhepunkt und Abschluß, nämlich die Schaffung von voll institutionalisierten Städten mit eigenem Stadtrecht, fand jedoch praktisch gleichzeitig im 13. und 14. Jh. statt. Nördlich der Donau waren vom allem Ministeriale und kirchliche Institutionen, wie z. B. die Kuenringer oder das Passauer Bischofstum, die Träger der Kolonisation und schufen durch die Errichtung von Burgen, besonders entlang der Grenze, das Fundament für die Entstehung von Städten in diesem Gebiet.

Eine unterschiedliche Entwicklung nahm das Land südlich der Donau und ein schmaler Streifen am nördlichen Donauufer, das ehemalige Kerngebiet der bayrischen Ostmark. In vielen Fällen schließt die Entwicklung der Städte noch an die Tradition der römischen Zentren der Pannonia Superior und Noricums an. Eine echte Siedlungskontinuität bis zur Karolingerzeit ist jedoch nicht nachweisbar. Im 10. Jh. fielen die Altmagyaren in das Land ein und verwüsteten es. Erst in der 2. Hälfte des 10. Jhs. festigten die Babenberger ihre Macht und konstituierten das Land. In Mähren entstanden bereits zur Zeit Přemysl Otakars I., also früher, als in Böhmen, die ersten Stadtgebilde und Städte mit eigenem Stadtrecht, was wahrscheinlich auf Kontakte mit dem donauländischen Raum bzw. auch mit Schlesien zurückzuführen sein dürfte. Dies ist z. B. bei den Stadtrechten von Brünn und Znaim der Fall, die sich, durch die Vermittlung von Enns und Wien, auf das süddeutsche Recht stützten. Die ältesten Städte mit eigenem Stadtrecht in Mähren sind Mährisch Neustadt (Uničov; 1223), Freudenthal (Bruntál) und Troppau (Opava), beide vermutlich ein Jahrzehnt früher, als Neustadt, im nördlichen Raum. Im südmährischen Raum besitzt Znaim (Znojmo; vor 1226) das älteste Stadtrecht, gefolgt von Jämnitz (Jemnice) und Göding (Hodonín), beide wahrscheinlich aus den 20iger Jahren des 13. Jhs.

In Znaim entstand eine erste Stadttagglomeration in Verbindung mit dem Teilfürstensitz und ihre Bedeutung wuchs in der 2. Hälfte des 12. Jhs. mit der der přemyslidischen Sekundogenitur. Die Rechtsstadt Znaim wurde jedoch von Přemysl Otakar I. gegründet, und zwar laut zweier Urkunden schon vor 1226 und das Zentrum der Besiedlung verlagerte sich. Das Znaimer Recht gehört im weiteren Sinn zum süddeutschen Recht. Um 1278 bekam Znaim von Rudolf von Habsburg das Wiener Recht, die Basis des Znaimer Rechts bildet jedoch das Brünner Recht.

In Brünn (Brno) trifft man eine kompliziertere Situation an. Der Sitz der Teilfürsten konnte bis heute nicht lokalisiert werden, man nimmt aber an, daß er sich in Alt-Brünn befand. Bereits 1243 wurde Brünn durch die zwei großen Privilegien eine institutionalisierte Stadt, deren Siedlungskern sich ebenfalls etwa 1 km östlich, wo sich das heutige, historische Stadtzentrum befindet, verlagert haben dürfte. Das bestätigen auch die archäologischen Funde an dieser Stelle, deren älteste aus dem 13. Jh. stammen und eine sehr dynamische Entwicklung in dieser Zeit dokumentieren. Das Brünner Recht stammt aus der Familie der süddeutschen Rechte, beeinflusst durch die Privilegien von Enns (1212) und Wien (1221), sowie durch das heimische Landrecht aus der Zeit Konrad-Ottos aus dem Jahr 1189.

Die Situierung der königlichen Stadt Iglau (Jihlava), gegründet von Wenzel I. und mit dem Berg- und Stadtrecht beschenkt, dessen Wurzeln bereits bis um das Jahr 1249 zurückreichen, wurde hingegen von Silbererzfunden in den Jahren 1234–1240 in der Umgebung und einer darauf folgenden, intensiven Förderung des Erzes, bestimmt. Da die Lage der alten Siedlung von Iglau an der Furt des Flusses Iglau räumlich und sicherheitstechnisch gesehen nun nicht mehr entsprach, entstand auf einer günstig gelegenen, breiten Hügelzunge südlich von Alt-Iglau eine neue Montanstadt. Das Iglauer Recht zeigt Einflüsse des süddeutschen Rechtes, der Stadtrechte von Enns (1212), Wien (1221) und Brünn, aber auch Elemente des heimischen Landrechts und Ähnlichkeiten mit dem flandrischen Recht.

Während der Herrschaft Přemysl Otakar II. nach der Mitte des 13. Jhs erreichte die Entwicklung der Urbanisierung ihren Höhepunkt. Auf ihn gehen die Städte Ungarisch Hradisch (Uherské Hradiště; 1257–1258) und Ungarisch Brod (Uherský Brod; Stadtrecht 1272), letztere mit einem großen, bis ins vorige

Jahrhundert unverbauten Gelände, zurück. Die Hauptaufgabe beider Städte bestand in der Sicherung der mährisch-ungarischen Grenze.

Wahrscheinlich unter Wenzel II. oder Přemysl Otakar II. wurde Eibenschitz (Ivančice) gegründet und 1297 bekam auch die königliche Stadt Kostel (Podivín) das Brünner Recht. In der 2. Hälfte des 13. und im 14. Jh. nahmen auch kirchliche Institutionen an dem Urbanisierungsprozeß teil, wie z. B. der Bischof Bruno von Schauenburg oder der Olmützer Bischof Dieter, von dem Kremsier (Kroměříž) 1290 das Brünner Recht erhielt. Als weiteres Beispiel wäre die sich nach dem Iglauer Recht richtende Stadt Trebitsch (Třebíč) anzuführen, die von dem dortigen Benediktinerkloster gegründet wurde. Auch weltliche Feudalherren waren an diesem Prozess beteiligt.

Wenn wir uns jetzt dem niederösterreichischen Raum nördlich der Donau zuwenden, müssen wir bemerken, daß sich hier relativ wenig landesfürstliche Städte entwickelten. Diese finden wir hauptsächlich entlang der Donau, wie Krems, Stein und Korneuburg. Weiters wäre Laa/Thaya an der mährisch-niederösterreichischen Grenze zu nennen, die ihr Stadtrecht vor 1230 von Markgraf Leopold VI. (1198–1230) erhielt. Drosendorf im Waldviertel verlieh Herzog Friedrich I. „der Schöne“ (1308–1330) 1310 das Stadtrecht und war spätestens ab dem 13. Jh. landesfürstlich, ebenso wie Waidhofen/Thaya mit Stadtrecht von 1337 und 1375, gegründet von den Grafen von Pernegg. Marchegg im Marchfeld hingegen zeigt Parallelen zu den mährischen Städten Ungarischen Brod und Ungarisch Hradisch. Die Stadt wurde ebenso, wie diese beiden, von Přemysl Otakar II. im Jahre 1268 als Bollwerk gegen die Ungarn gegründet.

Die Entstehung der meisten Städte jedoch geht auf die Ministerialen zurück, wie z. B. die Kueninger (Zistersdorf i. Weinviertel, Dürnstein in der Wachau, Weitra, Gmünd, Zwettl), die Herren von Maissau (Horn), die Herren von Poigen und von Pernegg, die Grafen v. Plain (Hardegg) u. a. m. Die Städte waren Burgstädte mit einem meist dreieckigen Platz, dessen Form auf den ehemaligen Dreiecksanger zurückzuführen ist. Als wichtigste wären hier zu nennen: Weitra, als Stadt urkundlich 1261 und 1270 erwähnt, Stadtrecht 1321, Gmünd mit Stadtrecht von 1255, Waidhofen mit Stadtrecht von 1337 und Eggenburg mit Stadtrecht von 1277. Analoge Stadtformen finden wir in Südwestmähren bei ebenfalls vom Adel gegründeten oder ab dem 13. Jh. in dessen Besitz befindlichen Städten, wie Teltsch (Telč), Datschitz (Dačice) oder Zlabings (Slavonice). Auch hier haben die Stadtrechte ihren Ursprung im süddeutschen Recht, beeinflusst durch die babenbergischen Stadtrechte von Wien und Enns.

Die bedeutendste Stadt in Niederösterreich südlich der Donau war von jeher Wien. Sie entstand an einer strategisch günstigen Lage bei einer Donaufurt an der Stelle des ehemaligen römischen Castrums Vindobona. Es ist unsicher, ob nach dem Untergang des römischen Reiches, über die Völkerwanderungszeit hinweg bis zur Karolingerzeit eine Siedlungskontinuität bestand, jedoch muß zumindest ein Teil der Lagermauern bruchstückhaft bis ins Hochmittelalter bestanden haben, da sie damals noch einem Schutzwall bildeten und 1280 in einem Bericht aus Heiligenkreuz erwähnt werden. Diese wurden vermutlich von einer überaus gemischten Bevölkerung zumindest zum Teil bewohnbar gehalten. Als archäologischen Beweis fand man unter dem Alten Berghof, der ersten Burg Wiens schon vor der Zeit der Babenberger, in der Nähe der Ruprechtskirche römische Mauern, die um 400 ausgebessert worden waren. Es entstand hier in der Nordostecke des ehemaligen Castrums, zwischen Ruprechtskirche, Berghof und Kienmarkt vor 800 das Zentrum dieser Siedlungsagglomeration. Ein zweiter Kern entwickelte sich im Süden neben der Peterskirche. Vermutlich im 11. Jh. entstand südöstlich des Castrums eine Kaufmannssiedlung. Hier wurde im 12. Jh. die Stephanskirche erbaut (1137–1160). Das nächste Anwachsen dieser Agglomeration erfolgte nach der Verlegung der Babenbergerresidenz von Klosterneuburg nach Wien im Jahre 1155. Am Ende des 12. Jhs. wurde der gesamte mittelalterliche Siedlungskomplex neu befestigt und 1221 bekommt Wien das Stadtprivilegium.

Eine andere Situation finden wir in Carnuntum vor. Die Kontinuität vom römischen Castrum zur mittelalterlichen Stadt ist nicht gegeben. In der ersten Phase der mittelalterlichen Entwicklung hatte Hainburg die militärische Funktion als Grenzfestung gegen Ungarn von Carnuntum übernommen und Petronell war Marktdorf. In der nächsten Phase vom 12. Jh. an wird Hainburg zur mittelalterlichen Stadt, das Zentrum in militärischer und wirtschaftlicher Hinsicht.

Die Entwicklung vieler anderer Städte im pannonischen und norischen Raum ist in den Ruinen römischer Lager oder antiken Städte durch deren Wiederbesiedlung entstanden. Bedeutende Beispiele hiezu sind St. Pölten, Tulln und Klosterneuburg. Als neuer, wichtiger strategischer Punkt gegen das ungarische Königreich wurde Ende des 12. Jhs. (1194) von Leopold V. (1177–1194) Wiener Neustadt gegründet.

Auch in der Sachkultur kann man Beziehungen zwischen Niederrösterreich und Südmähren feststellen. So bestehen bei der Iglauer Keramik aus dem 14. und der 1. Hälfte des 15. Jhs. Analogien zur niederösterreichischen und speziell zur Wiener Keramik. Bei der kirchlichen und profanen Architektur finden wir eine ähnliche Situation. Als Beispiele kann man hier das Dominikanerkloster in Brünn, dessen westlicher Flügel des Kreuzganges seinem Stil nach mit Werken von Hütten aus dem Raum Zwettl verwandt ist, weiteres das Minoritenkloster in Iglau, das im Minoritenkloster in Stein eine Analogie findet, das Süd- und Nordportal der Pfarrkirche St. Jakob in Iglau, das dem Südportal der Dominikanerkirche in Krems a. d. Donau ähnlich ist und in der profanen Architektur das Haus Masarykplatz Nr. 39 in Iglau mit drei Arkaden, die jenen des Gozzopalastes in Krems gleichen, anführen.